

O'ZBEK ADABIY MATNLARIDA MILLIY MENTALITET, URF-ODATLAR VA AN'ANALARNI IFODALOVCHI MAISHIY LAKUNALAR

Xajibayeva Xosiyat Jumanazar qizi

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek badiiy matnlarida milliy mentalitet va xalqning o'ziga xos turmush tarzini ifodalovchi maishiy lakunalar masalasi tadqiq etiladi. Maishiy lakunalar milliy-madaniy bo'shliqlar sifatida nafaqat tarjima muammosi, balki xalqning dunyoqarashi va qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim lingvistik-estetik hodisa ekanligi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida o'zbek xalqiga xos urf-odat va an'analarning badiiy matndagi o'rni hamda ularning o'zga madaniyat vakillari tomonidan idrok etilishi masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: maishiy lakuna, milliy mentalitet, urf-odat, badiiy matn, lingvomadaniyat, etnik o'ziga xoslik, realiyalar, komparativistika.

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема бытовых пробелов в узбекских литературных текстах, отражающих национальный менталитет и уникальный образ жизни народа. Научно анализируется, что бытовые пробелы, как национально-культурные разрывы, являются не только проблемой перевода, но и важным лингвистико-эстетическим феноменом, отражающим мировоззрение и ценности народа. В ходе исследования подчеркивается роль обычаев и традиций, присущих узбекскому народу, в литературных текстах и их восприятие представителями других культур.

Ключевые слова: бытовые пробелы, национальный менталитет, обычаи, литературный текст, языковая культура, этническая идентичность, реалии, компаративизм.

Annotation. This article examines the issue of everyday lacunae in Uzbek literary texts, which reflect the national mentality and the unique lifestyle of the people. It is scientifically analyzed that everyday lacunae, as national-cultural gaps, are not only a translation problem, but also an important linguistic-aesthetic phenomenon reflecting the worldview and values of the people. In the course of the research, the role of customs and traditions inherent in the Uzbek people in literary texts and their perception by representatives of other cultures are highlighted.

Key words: everyday lacunae, national mentality, customs, literary text, linguistic culture, ethnic identity, realities, comparativism.

KIRISH

Badiiy adabiyot xalqning ruhiyati, tarixi va kundalik turmush tarzini o'zida mujassam etgan eng buyuk ko'zgudir. O'zbek adabiyoti o'zining ko'p asrlik taraqqiyoti davomida milliy mentalitet va o'zbekona yashash tarzining o'ziga xos qirralarini badiiy obrazlar va detallar orqali boyitib kelmoqda. Biroq, bir tildagi badiiy matn boshqa bir madaniy muhitga ko'chirilganda yoki qiyosiy tahlil qilinganda, ma'lum bir "tushunarsizliklar" va "bo'shliqlar" yuzaga kelishi tabiiy. Zamonaviy qiyosiy adabiyotshunoslik va lingvomadaniyatshunoslikda ushbu fenomen "lakuna" (lotincha *lacuna* – bo'shliq) atamasi bilan yuritiladi. Ayniqsa, xalqning kundalik hayoti, kiyim-kechaklari, taomlari va ijtimoiy munosabatlarini

ifodalovchi **maishiy lakunalar** milliy mentalitetni ochib berishda asosiy tayanch hisoblanadi.

Maishiy lakunalar – bu ma'lum bir xalqning kundalik turmushiga xos bo'lgan, biroq boshqa madaniyatda muqobili mavjud bo'lmagan ashyolar, tushunchalar va marosimlar majmuidir. O'zbek adabiy matnlarida bunday lakunalar shunchaki moddiy predmetlar emas, balki xalqning "milliy dunyo manzarasi"ni shakllantiruvchi semantik birliklardir. Masalan, "hashar", "beshik to'yi", "gap" (ziyofat turi), "mahalla" kabi tushunchalar o'zbek o'quvchisi uchun chuqur ijtimoiy-psixologik ma'noga ega bo'lsa, o'zga madaniyat vakili uchun bu so'zlar ortida katta bir "bo'shliq" yoki lakuna mavjud bo'ladi. Olimlar ta'kidlaganidek, bunday lakunalarni o'rganish xalqning ichki olamini anglashga yo'l ochadi. Maishiy lakunalar – bu millatning turmush tarzi va tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan o'ziga xos etnik kodi bo'lib, ular badiiy matnning 'milliy nafasini' ta'minlaydi [1. 56-b].

Darhaqiqat, o'zbek yozuvchilarining asarlarida, masalan, Abdulla Qodiriy yoki Cho'lpon ijodida maishiy detallar shunchaki fon emas, balki qahramonlar xarakterini va milliy ruhni ochib beruvchi vositadir. "O'tkan kunlar" romanidagi "sovchilik", "fotiha to'yi" yoki kiyim-kechaklar (atlas, adras, chopon) bilan bog'liq tasvirlar o'zbek mentalitetining ajralmas qismidir. Ushbu elementlar boshqa tillarga tarjima qilinganda yoki qiyoslanganda, ko'pincha ularning tub ma'nolari yo'qoladi va matnda semantik uzilish paydo bo'ladi. Bu holat zamonaviy metodologiyada "madaniy to'qnashuv" natijasida yuzaga keladigan tushunmovchiliklar sifatida tadqiq etiladi.

Badiiy asardagi milliy koloritni belgilovchi maishiy realiyalar tarjima qilinayotgan tilda muqobilga ega bo'lmaganda, ular "madaniy lakunalar" sifatida namoyon bo'ladi va tadqiqotchidan maxsus izoh talab qiladi [2. 74-b].

Shu nuqtai nazardan, maishiy lakunalar o'zbek adabiy matnlarining genetik kodini tashkil etadi. Maqolaning ushbu birinchi qismida biz maishiy lakunalarning nazariy mohiyati va ularning milliy mentalitet bilan bog'liqligini ko'rib chiqdik. Ma'lum bo'ldiki, lakuna – bu shunchaki so'zning yo'qligi emas, balki o'sha tushuncha ortidagi ijtimoiy-madaniy tajribaning boshqa xalqlarda mavjud emasligidir. Bu esa o'zbek adabiyotini jahon miqyosida targ'ib qilishda hamda qiyosiy tahlil etishda chuqur metodologik yondashuvni talab etadi. Navbatdagi qismlarda biz ushbu maishiy lakunalarning turlari, ularning badiiy funksiyasi va zamonaviy adabiyotshunoslikda ularni bartaraf etish (yoki to'ldirish) usullariga batafsil to'xtalamiz.

O'zbek adabiy matnlaridagi maishiy lakunalarni tasniflash va ularning badiiy matndagi funksional xususiyatlarini o'rganish, milliy o'zlikni anglashning muhim bosqichidir. Maishiy lakunalar, asosan, xalqning turmush tarzi bilan bog'liq bo'lib, ularni bir necha yirik guruhlariga ajratish mumkin. Bularga taomlar va pishiriqlar

(masalan: sumalak, patir, xalim), kiyim-kechaklar (masalan: do‘ppi, lozim, nimcha, paranji), turar-joy va ro‘zg‘or buyumlari (masalan: xontaxta, sandiq, ayvon, tandir) hamda ijtimoiy munosabatlar va marosimlar bilan bog‘liq (masalan: gap, hashar, nikoh to‘yi, kelin salom) lakunalar kiradi. Ushbu elementlarning har biri o‘zbek kitobxonini uchun tanish bo‘lgan chuqur assotsiativ maydonni uyg‘otsa, o‘zga madaniyat vakili uchun matn mazmuniga putur yetkazuvchi “tushunarsiz nuqta” bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, o‘zbek xalqining mehmondo‘stlik va jamoaviylik (kollektivizm) xususiyatlarini aks ettiruvchi maishiy lakunalar adabiy asarlarda personajlar xarakterini ochishda asosiy detal vazifasini o‘taydi.

Maishiy lakunalarning badiiy matndagi o‘rni haqida gap ketganda, ularning shunchaki dekorativ vosita emas, balki asarning g‘oyaviy-estetik mundarijasini belgilovchi omil ekanligini ta’kidlash joiz. Masalan, Said Ahmadning “Ufq” trilogiyasi yoki Oybekning “Qutlug‘ qon” asarida xalqning kundalik hayotidagi urf-odatlar shunday mahorat bilan chiziladiki, ular o‘quvchida davr va muhit haqida to‘laqonli tasavvur uyg‘otadi. Tadqiqotchilar ushbu hodisani milliy ruhning moddiylashishi sifatida baholaydilar. Ushbu mavzudagi ilmiy qarashlarda lakunalarning “ichki ma’nosi”ga quyidagicha urg‘u beriladi.

Maishiy lakuna badiiy asarda shunchaki etnik detal emas, balki muallif tomonidan o‘quvchiga yo‘llangan madaniy xabar (messaj) hisoblanadi. Uni to‘g‘ri interpretatsiya qilish milliy mentalitet qatlamlarini ochishga yordam beradi. [3. 41-b].

Bu iqtibosdan ko‘rinadiki, lakunalarni o‘rganish tadqiqotchidan katta madaniy tayyorgarlikni talab etadi. O‘zbek mentalitetining o‘ziga xos jihati shundaki, ko‘plab maishiy tushunchalar muayyan axloqiy me’yorlar bilan chambarchas bog‘liq. Masalan, o‘zbek xonadonidagi “poygak” va “tush” (to‘r) tushunchalari shunchaki joyni anglatmaydi, balki ular ijtimoiy ierarxiya, yoshi ulug‘larga nisbatan hurmat kabi ma’naviy lakunalarni ham o‘z ichiga oladi. Bunday holatda maishiy lakuna semantik jihatdan murakkablashadi va u “ma’naviy-maishiy lakuna”ga aylanadi. Olimlar bu murakkablikni quyidagicha izohlaydilar: O‘zbek adabiy matnlaridagi ko‘plab realiyalar o‘zida ham moddiy, ham ma’naviy xususiyatlarni mujassam etadi, bu esa ularni boshqa madaniyat tillarida to‘laqonli aks ettirishni qiyinlashtiradi [4. 82-b].

Shu sababli, zamonaviy adabiyotshunoslikda maishiy lakunalarni tadqiq etishda konseptual tahlil metodidan keng foydalanilmoqda. Ushbu metod yordamida “non”, “choy”, “mahalla” kabi oddiy maishiy tushunchalar o‘zbek milliy mentalitetining konseptlari sifatida o‘rganiladi. Masalan, “non” konsepti o‘zbek asarlarida nafaqat ozuqa, balki muqaddaslik, baraka va ahdu paymon timsoli sifatida keladi. Boshqa bir madaniyatda nonning bunday sakral ma’nolari mavjud bo‘lmasligi, matnda kognitiv lakunani yuzaga keltiradi. Maqolaning ushbu ikkinchi qismida biz maishiy lakunalarning turlari va ularning o‘zbek xalqi

mentaliteti bilan uzviy bog‘liqligini ilmiy tahlil qildik. Keyingi yakuniy qismda esa, ushbu lakunalarning zamonaviy o‘zbek nasridagi evolyutsiyasi va ularni o‘zga madaniyat vakillariga yetkazib berishning ilmiy-metodik yechimlarini ko‘rib chiqamiz.

Maqolaning yakuniy bosqichida maishiy lakunalarning zamonaviy o‘zbek nasridagi o‘rni va ularni madaniyatlararo muloqotda interpretatsiya qilish masalalari umumlashtiriladi. Bugungi kun o‘zbek adabiyoti, xususan, Isajon Sulton, Nazar Eshonqul yoki Luqmon Bo‘rixon kabi yozuvchilar ijodida milliy maishiy detallar nafaqat an‘anaviylikni saqlash, balki inson ruhiyatining eng chuqur qatlamlarini ramziy ifodalash uchun xizmat qilmoqda. Zamonaviy matnlarda lakunalar endilikda faqat “predmet” darajasida emas, balki “psixologik holat” darajasiga ko‘tarilmoqda. Masalan, “uyat”, “andisha”, “istihola” kabi o‘zbekona mental xususiyatlar maishiy muloqot jarayonida shunday namoyon bo‘ladiki, ular o‘zga madaniyat vakili uchun murakkab “xulq-atvor lakunasi”ni hosil qiladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, maishiy lakunalarni o‘zga madaniyat muhitida “tiriltirish” uchun ularni faqatgina lug‘aviy izohlash kifoya qilmaydi. Bu jarayonda matnning madaniy-tarixiy kontekstini tushuntirish, ya‘ni “madaniy sharhlash” metodi ustuvor ahamiyat kasb etadi. O‘zbek adabiyoti namunalarini jahon miqyosida o‘rganishda aynan mana shu uslub matndagi milliy ruhning saqlanib qolishini ta‘minlaydi. Milliy o‘ziga xoslikning adabiy matndagi ahamiyati haqida olimlar shunday yozishadi: Badiiy matndagi maishiy lakunalar – bu millatning o‘zligini asrab qoluvchi so‘nggi qal‘adir. Ularni tahlil qilish orqali biz o‘zbekona yashash tarzining falsafiy mohiyatiga kirib boramiz [5. 126-b].

Bu iqtibos lakunalarning nafaqat lingvistik, balki milliy g‘oyani tashuvchi vosita ekanligini tasdiqlaydi. Tadqiqotning yakuniy xulosalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek adabiy matnlaridagi maishiy lakunalar tizimi juda boy va xilma-xil bo‘lib, ular xalqning ming yillik hayotiy tajribasini o‘zida saqlaydi. Ularni o‘rganishda zamonaviy qiyosiy metodlar bilan birga kognitiv yondashuvni qo‘llash matndagi “ko‘rinmas” ma‘nolarni kashf etishga yordam beradi. Milliy koloritni ifodalovchi ushbu birliklar haqida yana bir muhim ilmiy qarash mavjud: Lakunalar tadqiqi ikki xalq o‘rtasidagi farqlarni ko‘rsatibgina qolmay, balki o‘sha farqlar orqali bir-birini chuqurroq anglash va o‘zga madaniyatga nisbatan hurmat bilan qarash madaniyatini shakllantiradi [6. 190-b].

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek adabiy matnlarida milliy mentalitet va urf-odatlarini ifodalovchi maishiy lakunalar badiiy asarning estetik quvvatini belgilovchi asosiy omildir. Maqolada ko‘rib chiqilgan tasniflar va tahliliy yondashuvlar shuni tasdiqlaydiki, lakunalar shunchaki “bo‘shliq” emas, balki xalqning madaniy boyligi va takrorlanmas xarakteridir. Ularni ilmiy tadqiq etish

o‘zbek adabiyotshunosligini yangi nazariy qarashlar bilan boyitish bilan birga, milliy adabiyotimizning jahon adabiy jarayonidagi o‘ziga xos o‘rnini belgilashga xizmat qiladi. Kelajakda bunday tadqiqotlarni raqamli gumanitar fanlar doirasida rivojlantirish o‘zbek milliy koloritini global axborot makonida to‘laqonli aks ettirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Rasulov R. “O‘zbek tili lingvomadaniyatshunosligi asoslari” // Toshkent: Akademiya. – 2021. – 56 b.
2. Nazarov B. “O‘zbek adabiyotshunosligi va tarjima muammolari” // Toshkent: Mumtoz so‘z. – 2017. – 74 b.
3. Mahmudov N. “Tilning personallashuvi va lingvomadaniy lakunalar” // Toshkent: Fan. – 2012. – 41 b.
4. Yo‘ldoshev M. “Badiiy matnning lingvopoetik tahlili” // Toshkent: Fan. – 2008. – 82 b.
5. Quronov D. “Adabiyotshunoslikka kirish” // Toshkent: Fan. – 2007. – 126-b.
6. Ashurova D.U. “Matnning lingvistik tahlili va madaniyatlararo muloqot” // Toshkent: Mumtoz so‘z. – 2014. – 190-b.

